

Vanhan kirjasuomen ja viron sanastoyhtäläisyyksiä

Vuonna 1943 ilmestyneessä kirjoitelmassa »Agricolan kieli ja viro» (Suomi 101, Eripainoksia 6, Uusi sarja) esittelin joukon sellaisia etenkin sanaston mutta osaksi myös muoto- ja lauseopin seikkoja, joissa Agricolan kielenkäyttö on lähempänä viroa kuin nykyistä kirjasuomea. Tuollaisia yhtäläisyyksiä luetteloon sisältyi sanaston alalta 70, muoto-opin 14 ja lauseopin 5. Aineistoni oli kertynyt toisen tutkimustehtävän sivutuotteena eikä siis tavoitellut tyhjentävyyttä. Sen sijaan tein itseni silloin syypääksi erääseen huolimattomuuteen, joka ei ole puolustettavissa: unohdin ottaa huomioon JULIUS MÄGISTEN useita vuosia aikaisemmin julkaiseman tutkielman »Kas Agricola keeles on eesti keele mõjundeid?» (Eesti Keel 1935 s. 48—62), jossa hän kriittisesti ja vakuuttavasti oli kumonnut Heikki Ojansuun oletuksen, että Agricolan kielessä olisi suoranaisia virolaisia lainoja, mutta jossa hän myös oli omasta puolestaan luetellut Agricolan kielen ja viron sanastoyhtäläisyyksiä, pitämättä niitä kuitenkaan lainautumina virosta vaan katsoen ne molemmilla ta- hoilla vanhaksi yhteisperinnöksi. Tässä Mägisten luettelossa on seitsemän samaa rin- nastusta kuin minulla, nim. Agricolan sanoja *ajastaika*, *halapaju*, *lipistya*, *louna* 'etelä', *pernä* (*pärnä*), *rusikka* ja *vainollinen* koskevat, sekä lisäksi mm. seuraavat kuusi minulta puuttunutta rinnastusta: *edespeiten* II 51 ~ vir. (Müller) *eddespeite*, *-peiti*; *Einechte* II 378 ~ vir. *einet*; Sinain wori *suitzi* III 456 ~ vir. *suitseda*; *sula* 'pelkkä' ~ vir. *sula* id.; *weki* 'voima' II 419 ym. ~ vir. *vägi* id.; *äkitzelde* II 336 ~ vir. *äkitselt*.

Samalla kun täten korjaan laiminlyöntini, tosin vasta yli puolentoistakymmenen peräti monivaiheisen ajastajan kuluttua, pyydän saada tässä viron ja suomen keski- näisten suhteiden etevimmän tuntijan nimikkovihossa esitellä vielä muutamia, myö- hemmin silmäni puuttuneita edellä mainitun laatuksia huomioita, toisaalta myös Agricolalla tavattavia, toisaalta ainoastaan muun vanhan kirjasuomen piiriin ra- joittuvia sanoja.¹

A. Myös Agricolalla tavattavia

1. *eksya* 'erehtyä' ja *eksytös* 'erehdys': . . . me rucolema . . . ettes tadhoijsit caiki ne, iotca . . . monicadhois wscøn cappaleis exyuet . . . iselisesta etzije, ia iellenssaatta hei- den exytuxes [painovirhe, po.: exytuxēs = exytuxens] tundemisehen (Agricolan teokset I 512); he tactoit njsse asioissa Oikiudhen oleuan, Waicka heille oli sula

¹ Olisi ollut syytä samassa yhteydessä v. 1943 muistaa myös ALO RAUNIN kirjoitus »Soo- me ja eesti keele vastastikest suhetest» (EK 1939 s. 139—162), jossa tämä virolainen tutkija jo oli esittänyt minunkin myöhemmin perustelemani käsityksen, »et sm. v a n a s k i r j a - k e e l e s leidub veel enam eesti keelega lähemat ühtekuuluvust osutavaid jooni [nim. kuin suomen nykymurteissa]. Vanas kirjakeeles nimelt pääsid edelamurrete omapärasused rohkem mõjule kui praeguses ja mõnigi neist on elavast rahvakeelest hiljem kaduma läinud.»

exytos, walhe, wieckaus ia wärys (III 456). — Viron *eksida* 'sich verirren, einen Fehltritt begehen, irren', *eksitus* 'Fehltritt, Versehen, Irrung, Irrtum, Störung'; Kettunen *eksida* 'erehtyä', *eksitus* 'erehdys'.

2. *helinä* puhallussoittimen äänestä: sen Pasunan Heline sangen iyliisi ialomasti . . . Ia sen Pasunan heline ieriestens eneni swremaxi (III 771). — Vir. *helin*, *-a* mm. 'Geschrei': ära mine helinat tegema = 'erhebe doch kein G.', *heli* 'Ruf, Klang, Ton, Schrei, Stimme'.

3. *isota* 'tuntee nälkää': Mine olen caikis cappaleis, ia iocaitzen tyken souelias, seke rauittuna ette isouana olla, seke höötyue ette keuchtyue (II 552, Fil. 4: 12); Taita nijlle Isouillen sinun Leipes, ja ne Radholiset, wie hooneses (III 117); Herran pite sinun secas lehettemen Nelghien ia Isomisen, ia Onnettomuxen caikissa, iotcas eteesotat tedhexes (III 784, 5 Moos. 28: 20). Samoin kautta vanhan kirjasuomen ja osittain vielä nykyisessäkin Raamatun suomennoksessa (esim. Neh. 9: 15, Ps. 50: 12, Jes. 58: 7). — Vir. *isuda* 'hungern, Appetit haben, verlangen', *isu* 'Verlangen, Begierde, Appetit, Hunger', Kett. 'halu, himo; ruokahalu'.

4. *lampuri*: Ja Habel tuli Lamburixi, Mutta Cain tuli Peltomiehexi (III 137, 1 Moos. 4: 2). Samoin 1642-v:n Raam., esim.: minä olen sinun ottanut lamburista minun Canssani Israelin päämiehexi (2 Sam. 7: 8). — Vir. *lambur* 'Schäfer', Kett. 'lammaspaimen'. Kuten jo RAUN mps. 140 huomauttaa, sana on suomen nyky-murteissa todettu pääasiallisesti lounaismurteista.

5. *näpistää* 'nipistää': Mine annoin minun Selkeni, nijlle quin minua piexit, ia minun Poskeni nijlle, quin minua näpistit (III 498, Jes. 50: 6; nyk.: 'annoin . . . poskieni parran revittäväksi', lat. 1947: 'dedi . . . genas meas vellentibus'). — Vir. *näpistada* 'kneifen, zwicken, zupfen': näpistab seest = 'ich habe Bauchgrimmen', se näpistab mu südamese = 'das frisst mir das Herz'; Kett. 'nipistää, nipistellä'. Tämä *näppi*-substantiivin verbijohdos näyttää 'nipistämistä' tarkoittavana olevan nykyisin tunnettu enimmäkseen itämurteissamme, mutta sillä on tarkat vastineensa myös karjalassa, lyydissä, vepsässä ja vatjassa.

6. *omistaa* 'ottaa omakseen, saada haltuunsa': Hyue Mestari, mite minun tekemen pite, että mine ijancaikisen elemen omistaisin? (II 138, Mark. 10: 17), Sille eipe he ole Miecallans site Maata omistaneet (III 272, Ps. 44: 4); On Kijtossana . . . Jumalan hyuist töist, Juttan Canssalle, hamast Abrahamist nin sihenasti quin he omistit sen Canaan Maakunnan (III 364, Ps. 105, summ.). Samoin 1642-v:n Raam., esim.: Nijn Philisterit menit Judan maata omistaman (Tuom. 15: 9). — Vir. Alutagusen murt. *omistada* (= *omastada*) 'sich aneignen'. Sama merkitys on pantu muistiin suomen lounaismurteista, esim.: »Rotat talon tulo omistava jote katti ol» (sananparsii, Pyhämaa).

7. *onnistaa* 'kovertaa': Onnistetudh caijwot (I 134). — Vir. *öönistada* 'aushöhlen', Kett. 'kaivaa ontoksi, kovertaa'. Kantanomini *onsi* esiintyy esim. Westhin tekstissä: . . . Etteij Christusen pidhä samottaman site kyteuäistä lijna, ia eij särkemen site onta ruockua (SKM I 155: 30). Verbi mainitaan jokseenkin samamerkityksisenä nykyisin tutuksi Heinäveden, Kiihtelysvaaran ja Ristijärven murteissa.

8. *palkollinen*: . . . en ole sillen mahdollinen sinun Poijaxes cutzutta, Tee minun ninquin yhden sinun Palcolisistas (II 112, Mark. 1: 20); Palcolinen, ia ioca ei ole Paimen, ionga ei ole Lambaat omat, näke Sudhen tuleuan, ia jette Lambaat, ia pakene (II 275, Joh. 10: 12). Samoin kautta vanhan kirjasuomen. — Vir. *palguline* (= *palgaline*) 'Miethling, Tagelöhner', Kett. 'palkkalainen'. Sana on yleinen sm. nyk. lounaismurteissa.

9. *parva* 'seura': Christe, ioca . . . meite kieyhi wihileitzitt Inhimisitt Taijwalisen Ises cansa, sowitit, Ja sinun pyhe henges iaghoit, siihen taijualisen hywuydhen parwahan, ia sen ijancaikisen elemen (I 486; Gummerus MARL: ' . . . zur gemeinschaft der hymlichen güter und des ewigen lebens'); anna meille, sinun cansas parwa pite (I 492; Gummerus: 'lasz vnns mit dir gemeinschaft haben'). — Vir. *parv*, -e mm. 'Gesellschaft'. Lähin semanttinen vertauskohta sm. kansankielessä on kaakkoismurteiden ja Inkerin postpositio ja adverbi *parves(sa)* 'seurassa, mukana', *parvee(n)* 'seuraan, mukaan'; morfologisesti tarkka vastine on Etelä-Pohjanmaan subst. *parva* 'joukko, parvi, lauma' (Isojoki, Jurva).

10. *poljeskella* 'halveksia': O minun Herran . . . anna minulle armoliset tööt, Jumaliset ahkerudhet . . . mailmalisija polgheskella, ia taijualisija ianota (I 619; Gummerus: 'da mihi misericordiae opera, pietatis studia: . . . terrena calcare, coelestia sitire'). Maskun Hemminki: *polkea*: Nyt saarna virca vihatan, Ja papid pahoin poljetan (Vanhain . . . Laulud, 1616, s. 97). — Vir. *pōlata* (*pōlgan*) 'verachten' (ainoa merkitys), Kett. 'halveksia, ylenkatsoa'. Kysymyksessä voi tietysti Agricolalla ja muussa vanhassa kirkkokielessä olla myös merkityslaina latinasta, jossa mainittu *calcare* tarkoittaa sekä 'polkemista' että 'halveksimista'. Huomattakoon kuitenkin, että virosta sanakirjalähteiden mukaan kokonaan puuttuu konkreettinen 'polkemisen' merkitys, joka siellä ilmaistaan tavallisesti verbeillä *sōtkuda* ja *tallata*.

11. *salaus* 'salaisuus': Teme Salaus ombi swri (II 542, Ef. 5: 32); nemet pyheinyhet salaudhet (I 592; Gummerus: 'sacrosancta misteria'); Salaus) Sacramenti eli Mysterion cutzutun Salaus, taica iocu werhottu cappale (II 542, Ef. 5, loppuselit.); ellei hen ilmoita henen Salautans (III 646, Aamos 3: 6—8). Maskun Hemminki: O cuin pyhä leipä liene . . . Salaus sangen suur, cautt sanas, Lihäs on ruax, veres juomax (VL 56). — Vir. *sala(v)us* = *saladus*, -e mm. 'Heimlichkeit, Geheimnis', Kett. *saladus* 'salaisuus'.

12. *vaiwainen* 'köyhä': Mixei teme Woidhe myyty colmen satan penningin, ia annettu waiwasten? (II 281, Joh. 12: 5); teille ombi aina waiwaset cansan, waan em mine ole aina teille (II 281, Joh. 12: 8). Samoin 1642-v:n Raamatussa ja kauttaaltaan vanhassa kirkkokielessä. Huom. myös sellaiset varmaan lounaismurteista lähtöisin olevat, viime vuosikymmeniin asti kirjasuomessa tunnetut termit kuin *vaiwaishoito* 'köyhäinhoito', *vaiwaistalo*, *vaiwaistukki* jne. — Vir. *vaene* mm. 'ärmlich, arm, Bettler'.

13. *yrki* 'hetkinen': Tulkat te waan erinens corpeen, ia leuätke yrielde (II 126, Mark. 6: 31; nyk.: 'levähtäkää vähän', lat. 1947: 'requiescite pusillum'); Ja taas yrielte lehes hetki wälie yxi toinen wahuisti sen ia sanoi, Totisesta sine mös olet

heiste (III 171); Mine olen wiele yrielde teiden tykenen (II 286, Joh. 13: 33; nyk.: 'vielä vähän aikaa minä olen teidän kanssanne'); Yrielde ia ette te näe minua, ia taas yrielde, nin te näet minun, sille mine menen Isen tyge (II 293, Joh. 16: 16). 1642-v:n Raamatussa sana on *ä*-vartaloinen, esim.: He ovat yrjaldä corgotetut, waan he tulevat tyhjän, ja cukistetan (Job 24: 24; nyk.: 'He ovat kohonneet korkealle — ei aikaakaan, niin ei heitä enää ole'; sama viroksi v. 1924: 'Üürikeseks ajaks ülendatakse neid, ja pea ep ole neid teps, ja nemad lõppevad ära'). Vir. *ürg* (gen. *üru*) 'Anfang' (Tallinnanmaan ja Tartumaan sekamurteessa), *üri* (gen. *üri*) = *üür* (gen. *üüri*) 'kurze Zeit'. Huom. Lönnr. *yrki* 'liten stund' («Yrki tulta tuohessa, tekoaika tervaksessa», sl.) = *yrkö* («olisin yröltä maannut, mutta lapsilta en saanut»). Kansankielessä sana nykyisin elää enimmäkseen vain kiinteissä puheentavoissa ja sananlaskuissa: »Yreks on kanalla lentuu» (Kitee), »Yreks yhen taikinän rukkiista» (Joensuu), »Entisellä ee käova' 'eletä, yreks o' 'entistä evästä» (Vieremä), »heräätä pahalta yrijeltä» (= 'pahalla hetkellä', Isokyrö).

B. Vain muussa vanhassa kirjasuomessa tavattavia

14. *asua* 'ruveta, ryhtyä': Maskun Hemminki: Asui Isä armahtaman, Poica ehdhei auttaman, Ansions voimall vapauttaman (VL 20); Asuip Aristoteles Täste ihmest, tutkiman niin näittä (VL 66); Muinen upoxis pimeyn all, Macais surkja Suomen maa: Asui sitt armon Auringo jäll Paistaman pacanan maall (VL 116). — Vir. *asuda* mm. 'sich niederlassen, sich hinstellen, sich setzen', Kett. mm. 'ryhtyä'. Vrt. Gananderin sanakirjan käsikirjoitukseen sivukäsialalla lisättyä, Mynämäen murteiseksi merkittyä lausetta: pannu asuu vuotamaan = 'pannan börjar på at rinna'; Renvall, joka toistaa saman esimerkin, mainitsee niinikään Turun seudun murteisena tämän merkityksen 'incipio, in eo sum ut', 'eben im Begriffe sein': asuin putoomaan = 'parum abfuit quin deciderem'. Ks. myös Äidinkielen opettajain liiton vuosikirja II (1954) s. 55.

15. *kuokella, kuokkia, kuokaista* 'puskea, puskaista': Jaakko Finno: Me sinne tänne iuoxelim Eipä meit kengän cainnut, Perkel meit laumast pois kuockeli Emb me händ wälttä tainnut (Wirsikirja 1583, s. 139); 1642-v:n Raam.: Jos jongun härkä cuocki toisen miehen härjän, että se cuole, nijn . . . (2 Moos. 22: 35); Jos härkä cuocaise miehen eli vaimon, nijn että hän cuole, se härkä pitä kivitettämän (ibid. 22: 28, samoin 22: 31, 32). — Vir. *koogutama* Tartumaan murt.: pääl k. = 'mit dem Kopfe nicken (von Pferden, der Insecten wegen)'. Nyk. sm. lounais- ja hämäläismurteissa samoin *kuokkia* = 'puskea'. Viron verbi ei siis ole aivan noiden vanh. ja murt. sm. sanojen synonyymi, mutta kuitenkin merkitykseltään lähempänä niitä kuin nykyisen yleiskielen verbiä *kuokkia*.

16. *laskea* 'ampua': 1642-v:n Raam.: Ja hän sanoi pojalle: juoxe noutaman minun nuolen jonga minä ambuan, pojan juostes laske hän nuolen hänen ylidzens (1 Sam. 20: 36); *lasketella* 'heitellä': Kirkkojärjestys 1600-luvun lopulta: Joka laskettele kivi nijden pälle, quin Herran Ehtolisell(a) käivät . . . ne pitä cohta kijni otetta-

man (Grotenfelt, Hist. asiakirj. 126). — Vir. *lasta* mm. 'schiessen', Kett. mm. 'ampua'; huom. myös *laseng*, *-u* mm. 'Schuss, Wurf'.

17. *lastenämmä* 'kättilö': 1642-v:n Raam.: Ja cosca synnyttäminen oli hänellä rascaimmallans, sanoi lastenämmä hänelle: älä pelkä (1 Moos. 35: 17; virokseksi 1924: 'kui lapse saamine temale raske oli, siis ütles ämm temale: Ära karda'). — Vir. *ämm* mm. 'Hebamme, Bademutter' (= *ammaemand*).

18. *pilpa* 'rusu': 1642-v:n Raam.: Babel on Jumalan rijhi: sillä hän tahto hänen tappa pilvaxi (Jes. 21 loppuselit.). — Vir. *pilbas* (gen. *pilpa*) mm. 'Splitter'. Vrt. Nykysuomen sanakirj. *pilpa* (harv.) 'hilpa, hilse, silpa'. Kansankielessä sana merkitsee lisäksi mm. 'pientä palaa, hitua, oljen sälettä', mutta näyttää olevan tuntematon lounaismurteissa.

19. *sotkua* 'sotkea': Jaakko Finno: Cosk Sarach alans sotcu Tactoi Jumalan cansan (Wirsikirja 1583, s. 143). — Vir. *sōtkuda* 'treden, kneten', Kett. 'sotkea, polkea, tallata jalkoihin'. Sm. lounaismurteissa tunnetaan sama *u*-vartaloinen verbi.

20. *uimus* 'evä': 1642-v:n Raam.: caicki joilla on uimuxet ja suomuxet merisä ja virroissa, nijtä teidän pitä syömän (3 Moos. 11: 9; lat. 1947: 'Omne quod habet pinnulas et squamas . . . comedetis'). — Vir. *uimus* (gen. *uimuse*, *uimukse*) 'Flosse, Flossfeder' (luoteismurteissa). Sana tunnetaan nykymurteissamme laajalti Varsinais-Suomen ulkopuolellakin Savoia ja Pohjois-Pohjanmaata myöten.

B-kohdan sanoista on ehkä mielenkiintoisin Maskun Hemmingin käyttämä inkoatiiviverbi *asua*. Se voidaan Gananderin sanakirjan käsi kirjoitukseen lisätyn, luultavasti Juhana Helsingbergin tekemän merkinnän perusteella todeta 1700- ja 1800-lukujen vaihteessa tunnetuksi lounaissuomalaisessa Mynämäen murteessa², mutta nykymurteillemme se näyttää olevan jo outo. Nykyisestä kansankielestä ei myöskään ole pantu muistiin A-kohdan verbiä *isota* 'nähdä nälkää'. Gananderkin tietää sen olevan vain »vox Ecclesiastica et Bibl[ica]». Ilmeisesti sen sekä *iso* 'suuri'-sanueen haitallinen homonymia on jo hänen aikoihinsa mennessä hävittänyt puhutusta kielestä kantasubstantiivin **iso* 'nälkä' ja sen verbijohdoksen. Virossa taas joko ei vastaavaa häiriötä ole ollut tai — jos on ollut — häviölle on joutunut adjektiivi *iso* 'suuri'. — Toisaalta nyt luetelluissa rinnastuksissa herättää huomiota se seikka, että niissä on puolenkymmentä sellaista, joiden nykysuomalaiset lähimmät vertailukohdat löytyvät muualta kuin lounaismurteista: *näpistää*, *omistaa*, *parv/a*, *-i*, *pilpa* ja *yrki*. Onko näissäkin tapauksissa kysymys myös lounaismurteissa aiemmin tunnetuista sanoista tai merkityksistä, ei ole toistaiseksi tiedossamme olevin keinoin ratkaistavissa.

Edellä esitetty vähäinen lisäaineistokin, joka kohottaa aikaisempien leksikaalisten rinnastusten lukumäärän noin sataan, vahvistanee osaltaan alussa mainittuja Mägistien ja Raunin käsityksiä puheenaolevien sanastoyhtäläisyyksien historiallisesta taustasta, käsityksiä jotka siis pitävät yhtä myös tämän kirjoittajan v. 1943 antaman tulkinnan kanssa.

² Ks. MATTI KUUSI Vanhan kansan sananlaskuviisauus (1953) s. 473—.

De certaines analogies dans le lexique de l'ancien finnois littéraire et de l'estonien

par LAURI HAKULINEN

L'auteur présente des additions aux cas énumérés dans son étude publiée en 1943, *Agricolan kieli ja viro* ('La langue d'Agricola et l'estonien', Suomi 101, tirages à part 6, nouvelle série), dans lesquels la langue de Mikael Agricola, le créateur du finnois littéraire, est, du point de vue du lexique, plus rapprochée de l'estonien que le finnois normal moderne (groupe A). En outre (groupe B), il mentionne certaines autres analogies lexicales

similaires dans l'ancien finnois littéraire, autre que celui d'Agricola, et dans l'estonien. L'auteur est de l'avis de Julius Mägiste et d'Alo Raun (*Eesti Keel*, Tartu, 1935, p. 48— et 1939, p. 139—), selon lesquels ces analogies ne s'expliquent pas par des emprunts du finnois à l'estonien, mais qu'elles représentent des deux côtés un ancien héritage commun, dû à l'origine commune des deux langues.